

Paul Auster, **Winterlogboek**.
Vertaald door Ronald Vlek.
De Arbeiderspers, Utrecht
2012, ISBN 9789029584838,
191 pag., €19,95

Elk levensverhaal is een bron van zingeving, en Paul Auster wordt bejubeld als een van de beste levende schrijvers van Amerika. Twee gegevens die gelden voor dit boek. In *Winter Journal* (in het Nederlands vertaald als *Winterlogboek*) confronteert Auster zichzelf en ons met het gegeven dat er intussen meer leven achter dan vóór hem ligt: het boek opent met het gegeven dat hij bijna zijn vierenzestigste verjaardag viert. Het winterlogboek maakt de balans van drieenzestig levensjaren op en doet dat, verrassend, met de vraag: wat heeft dit lichaam allemaal beleefd? Wat heeft het allemaal gevoeld aan geluk, pijn, extase of verdriet?

Paul Auster verstaat de kunst om met gevoel voor understatement te schrijven, waardoor de lezer steeds enkele seconden achter lijkt te lopen met het besef van de impact. Ook zijn er vele passages die verrukkelijk lezen en die met zichtbaar plezier zijn gecomponeerd. Dat alles wijst erop dat we van doen hebben met een talentvolle schrijver die houdt van zijn vak.

Van de sensatie van blote voeten op koel gras, tot de schrikervaring die zich in je lijf heeft genesteld na een dramatisch auto ongeluk: levenservaring ligt opgeslagen in het lichaam. En we weten allemaal dat herinneringen zich opdringen als we een fysieke sensatie terughalen,

bijvoorbeeld een geur. Juist die zintuiglijke ervaringen kunnen een poort zijn naar beleving en betekenis.

Littekens op het lichaam hebben allemaal een verhaal. De ervaring van rouw, vooral in combinatie met teveel drank, is ook een verhaal: Auster schrijft met evidente kennis van zaken. Hij schrijft de fysieke ervaringen navoelbaar op, en diept ze uit, van buiten naar binnen en weer terug, en je leest ademloos mee. Het mooist geschreven vind ik het gedeelte waarin Auster vertelt over de dood van zijn moeder, om daarna verslag te doen van haar leven. Dat zindert nog lang na, terwijl het boek intussen alweer opschuift naar de volgende ervaringen.

Het opmaken van de balans via de ervaringen van het lichaam is een construct dat soms ook wel wat gekunsteld aandoet. Vooral het gegeven dat alles in de 'jij' vorm is opgeschreven, leest soms wat moeizaam: 'Je hebt niets met de goeie ouwe tijd. Telkens wanneer je bij jezelf iets van nostalgie voelt opkomen...' enz. (p. 151). Auster is mij ook wat te dwangmatig in zijn ijver om alle eenentwintig woonadressen chronologisch langs te lopen, of wat te uitputtend in het maken van lijstjes, bijvoorbeeld van etenswaren. Maar wat geeft dat?

Auster geeft ons iets dat belangrijker is: hij helpt ons herinneren dat we met ons lichaam in de wereld staan; dat we er niet kunnen zijn zonder ons lijf. Als je met Auster mee leest hoeveel rijkdom er in de ervaringen

verborgen ligt, dan weet je het weer: het lichaam is een grote bewaarplaats van ervaring en zin.

Jacqueline Weeda, **geestelijk verzorger Rivierduinen (GGZ Leidschen-dam) en Hospice Wassenaar**

Judith Vanistendael, **Toen David zijn stem verloor**.
Uitgeverij Oog & Blik/De
Bezige Bij, Amsterdam 2012,
ISBN 9789054923367, 277
pag., € 17,90

Een stripverhaal over kanker, doodgaan en leven. Het maakte me meteen nieuwsgierig. Hoe zou dat eruit zien? En kun je er als geestelijk verzorger iets mee? De omslag van dit boek raakte me onmiddellijk en zet wat mij betreft ook de toon van dit boek; het laat de naaktheid en kwetsbaarheid zien die horen bij het einde en het begin van het leven. Diezelfde kwetsbaarheid en naaktheid probeert Vanistendael weer te geven in haar beelden en verhaal. Afwisselend in bijna krasserige beelden, lichte potloodtekeningen en aquarellen. En volgens mij is ze daarin goed geslaagd.

Aan het begin van het verhaal krijgt David te horen dat hij kanker heeft. Vanistendael geeft knap weer hoe die boodschap bij hem binnenkomt en wat zich vervolgens in hem afspeelt. Na deze 'openingscène', waarin we en passant een humoristische overleden oma tegenkomen, zien we de geboorte van de kleindochter van David. Prachtige, sprekende aquarel-

len, zonder woorden. Alleen in de laatste afbeelding lezen we haar naam, Louise. Zo begint dit verhaal, op het snijvlak van dood en leven. In het vervolg zien we hoe David, zijn vrouw Paula, zijn dochters Mirjam en Tamar omgaan met de ziekte en – zo blijkt gaandeweg het verhaal – naderende dood van David. Ieder doet dat op eigen wijze, treffend weergegeven door Vanistendael. David probeert het onderwerp zo min mogelijk te bespreken. Zijn vrouw Paula wil juist graag praten en voelt zich eenzaam door het zwijgen van David. Tamar, de acht jaar oude dochter van David, zoekt met haar vriendje Max naar mogelijkheden om David bij zich te houden en Mirjam, zijn oudste dochter, probeert vooral de mooie dingen te zien. Door het gebruik van verschillende kleuren, stijlen, achtergronden en groottes van de afbeeldingen, komen de verschillende personages en processen van de hoofdrolspelers naar voren. Het is bijzonder om te zien hoe Vanistendael uitdrukking weet te geven aan de emoties en beleving van de personages door middel van kleurgebruik, gezichtsuitdrukkingen en lichaamstaal. Woorden zijn overbodig. Ook bijzonder is de rol die de omgeving speelt; vriendje Max, zijn moeder, de arts. Elk van hen geeft contour en kleur aan de karakters en emoties van de hoofdrolspelers, waardoor het geheel nog verder versterkt wordt. Iedere hoofdrolspeler krijgt van Vanistendael ook een (fragment van een) gedicht mee, dat diepgang geeft aan het personage. De combinatie van woord en beeld maakt dat je als

lezer meegenomen wordt in het verhaal en de verschillende personages. Vanistendael heeft duidelijk oog voor mensen en weet dit in beeld om te zetten.

Wat heeft deze strip nu te bieden aan geestelijk verzorgers? Naast de sprekende beelden biedt het ook volop interessante thematiek. Het boek bevat mooie (religieuze) symboliek. Op het gebied van psychologie laat het herkenbare rouwprocessen en copingstrategieën van volwassenen en kinderen zien. Voor de liefhebbers van contextueel pastoraat bieden de onderlinge familieverhoudingen mooie inkijkjes. Ethisch gezien roept het boek – met name op het eind – kritische vragen op over de grenzen van medisch handelen, euthanasie en palliatieve zorg. De vreemdeling in het boek geeft een mogelijk model hoe je als geestelijk verzorger aanwezig kunt zijn voor de ander. En op het gebied van communicatie wordt eens te meer duidelijk dat taal zoveel meer is dan woorden. Daarin ligt volgens mij de kracht van dit boek; dat beelden een verhaal kunnen versterken. En ik vind het ook verfrissend om een thema als dit in de vorm van een strip te zien. Misschien lijkt je leven ook wel een stripverhaal als je in een situatie als deze belandt. Al met al vind ik dit een prachtige, indringende en beeldende strip die duidelijk met aandacht en tederheid opgetekend is.

Karlijn Kwint, geestelijk verzorger
Noorderbreedte, Leeuwarden

Dominique Deseure m.m.v.
Christophe Lafosse, **Dit is mijn hoofd niet meer.**
Over-leven met een gekwetst brein. Uitgeverij
Cyclus, Antwerpen -
Apeldoorn 2012, ISBN
9789085750468, 62 pag.,
€12,50

Kun je je als gezond mens echt inleven in wie ziek is? De beelden die 'gezonden' hebben van hoe het leven van iemand met een aandoening eruit ziet, kloppen vaak nog niet half. Ook als geestelijk verzorgers kunnen wij lijden aan dit euvel. Ervaringsberichten kunnen dan helpen. Een voorbeeld van zo'n ervaringsbericht is dit boekje van Dominique Deseure, *Dit is mijn hoofd niet meer*, over haar leven met niet aangeboren hersenletsel (NAH).

In het voorwoord schetst Christophe Lafosse, hoogleraar neuropsychologie, eerst hoe hersenletsel kan ontstaan en wat de gevolgen zijn. Hij vraagt de omgeving om begrip. Alles wat een mens normaliter op de automatische piloot doet, kost bij hersenletsel veel moeite en energie. Omdat dit op het eerste gezicht niet waarneembaar is, ontmoet de patiënt veel onbegrip. Dan volgt het verhaal van Dominique Deseure. Jarenlang werkte ze in het onderwijs, o.a. als directeur van een basisschool. Ze had enige tijd last van oorsuizingen en evenwichtsproblemen, toen in 2007 een gezwel in haar hersenstam werd geconstateerd. Dit gezwel is vervolgens operatief verwijderd.

In haar boek beschrijft Deseure de blijvende gevolgen hiervan. In korte hoofdstukjes, afgewisseld met stemmige foto's, vertelt zij in makkelijk leesbaar Vlaams haar verhaal. Vanwege beschadigingen die optraden als gevolg van de operatie heeft ze te maken met een reeks veelal onzichtbare beperkingen. Deze beïnvloeden heel haar dagelijks leven. Sinds de operatie kan ze niet meer werken. Trefend beschrijft ze alledaagse ervaringen als de moeite om de weg te vinden in een vreemde stad, regelmatige misselijkheid en duizeligheid, concentratieproblemen en vermoeidheid, moeite met gezichtsherkenning en korte-termijngeheugen, en vroegere momenten van ontspanning die nu tot inspanning geworden zijn. Moedig benoemt ze de onmacht, teleurstelling, woede en schaamte die deze gewaarwordingen bij haarzelf teweeg brengen. En ze schetst het onbegrip dat ze nogal eens bij anderen ontmoet en hoe dit zijn weerslag heeft op relaties.

Deseures openhartigheid maakt het lezen van haar boek tot een goede inlevingsoefening. Mij trof haar eerlijke ontboezeming dat de vele goedbedoelde ongevraagde adviezen die mensen haar geven, haar vooral onmachtig maken. Ze voelt zich erdoor misverstaan en veroordeeld. De adviezen vergroten haar gevoel van isolement. Deze opmerking mogen zowel naaststaanden als zorgverleners, ook geestelijk verzorgers, ter harte nemen. Hopelijk stap ik zelf niet in die valkuil wanneer ik hier beweer dat naar mijn indruk Deseure meer dan zij zelf

beseft in een rouwproces lijkt te verkeren. Toen ze haar boek schreef was de operatie minder dan vijf jaar geleden. Ze schrijft dat ze soms dagen in wanhoop en tranen blijft hangen, vol verdriet en frustratie. Zelf is ze ervan overtuigd dat dit gewoon te maken heeft met 'onevenwichtigheid in de neurotransmitters' (pag. 55). Ze hoopt dat de artsen hier nog wel iets op zullen vinden. Zou het Deseure helpen om, in plaats hiervan of aanvullend hierbij, zich ook te verdiepen in rouw als verklaringsmodel voor dergelijke wanhopige gevoelens?

In mijn werk zie ik lotgenoten van Deseure vaak lange tijd worstelen met onmacht, wanhoop en verdriet. Het vergt nogal wat van een mens, aan de slag te gaan met een heroriëntatie op de zin, waarde en invulling van je leven, wanneer ongewild je levensmogelijkheden, toekomstbeeld en zelfbeeld zo drastisch veranderd zijn. Dit is existentiële rouwarbeid die onvermijdelijk gepaard gaat met pijn, verdriet en onzekerheid. Wellicht herkent Deseure bij zichzelf dit moeizame proces en mogen we haar boekje lezen als juist een authentiek verslag hiervan.

Taco Bos, geestelijk verzorger bij Pro Persona GGZ, Gelderland

Jan Hein Mooren, Zin.
Inleidende teksten in de humanistisch geestelijke begeleiding. Uitgeverij De Graaff, Utrecht 2013, ISBN 9789077024676, 192 pag., €24,50

Met de aansprekende titel *Zin* krijg ik een boek in handen dat erg de moeite waard is. Het bestaat uit diverse artikelen en omgewerkte lezingen van de auteur, universitair docent psychologie van zingeving en levensbeschouwing, praktische humanistiek, in het bijzonder geestelijke begeleiding. Deze artikelen zijn gebundeld ter ere van zijn afscheid van de Universiteit voor Humanistiek. De ondertitel van het boek duidt meteen het belang van het boek aan. De teksten geven een eerste inzicht in wat geestelijke begeleiding op humanistische grondslag kan betekenen en gaan over uiteenlopende onderwerpen die de ontwikkeling zowel van het humanistisch geestelijk raadswerk als van de auteur als docent en onderzoeker weerspiegelen.

Het is tekenend voor die ontwikkeling dat het boek begint met een uiteenzetting over de positionering van het humanistisch geestelijk werk. Mooren geeft daarbij en passant handreikingen over de aard en inhoud van het werk, waar hij nader ingaat op de werking van zingevingsprocessen en de rol die levensbeschouwing erin speelt. Mooren positioneert het humanistische geestelijk raadswerk door in te gaan op het *domein* van het raadswerk en het *perspectief* van waaruit het werk gedaan kan worden. Om het met zijn eigen woorden te zeggen: 'Het domein omvat de bestaansvragen en existentiële thema's waar geestelijke begeleiding zich op richt. Die vragen en thema's doemen op door het perspectief van waaruit naar

die vragen en thema's wordt gekeken' (p. 18).

Wat dit *perspectief* van de geestelijk begeleider betreft, specificeert Mooren twee elementen: zingeving en levensbeschouwing. Onder zingeving verstaat hij een 'resultante van een complex proces van waarnemen en waarderen dat een ervaringsconstellatie teweeg brengt' (p. 21). Deze ervaringsconstellatie behelst een aantal kenmerken, zoals 'begrijpelijkheid', 'betrokkenheid', 'gemoedsrust', 'eigenwaarde' en 'competentie'. Vanuit psychologisch oogpunt komen daar nog enkele cognitieve regulatiefactoren bij. De samenhang van al deze elementen geven het gevoel dat het leven zin heeft. Wanneer een van deze elementen echter aangetast wordt, begint het proces van zoeken naar zin.

Naast het perspectief van zingeving is er het perspectief van de levensbeschouwing of levensvisie die de ander in het contact impliciet of expliciet te berde brengt. Deze levensvisie geeft in een gesprek aanknopingspunten waar de geestelijk begeleider op in kan gaan. Elke levensbeschouwing, aldus Mooren, formuleert een wereldbeeld, maar ook levensperspectieven in termen van datgene wat het leven de moeite waard maakt. Daarnaast wordt er vaak een ethiek, moraal en esthetiek geformuleerd, een mens- en godsbeeld gevormd en tot slot leefregels over hoe het beste leven geleefd kan worden. Dit levensbeschouwelijke perspectief is in het denken van Mooren verbonden met het perspectief op zingeving

zoals eerder beschreven. De verschillende dimensies kunnen elkaar ondersteunen en versterken in de zinervaring van het individu. Ze vormen samen het perspectief van waaruit de geestelijke begeleiding vorm krijgt.

Het boek werkt op de hierboven geïllustreerde wijze diverse thematieken uit. Er is aandacht voor het afbakenen van het beroepsveld, voor de wetenschappelijke en methodische doordenking van het vak en tot slot de verkenning van noties die in het werk veelvuldig voorkomen maar die misschien te weinig praktisch waren benaderd. Kenmerkend voor de werkwijze van Mooren is dat sprake is van een heldere definitievorming, systematische uitwerking, gebruik van diverse bronnen en kijkwijzen vanuit verschillende disciplines, gebruik van levendige casuïstiek en ontegenzeggelijk passie voor het beroepsveld waarover hij schrijft.

De waarde van zijn werkwijze is vooral dat er duidelijkheid wordt geboden over wat humanistisch geestelijk raadswerk kan inhouden. De conceptmatige uitwerkingen van thema's als 'zingeving', 'verbeelding', 'wijsheid' en 'moraliteit' geven houvast in het denken en maken positionering van het beroep ten opzichte van andere hulpverlenende beroepen en binnen het werkveld van de geestelijke begeleiding als zodanig mogelijk. Vooral voor raadslieden in opleiding en beginnende raadslieden of raadslieden die graag hun kennis willen opfrissen, is dit boek daarom van waarde.

De keerzijde van helderheid, systematiek en conceptualisering is dat het een inperking kan betekenen. Zo kan het ongrijpbare, ongewisse, het mysterieuze (dat het werk in mijn beleving ook kenmerkt) ontsnappen aan de definitiemacht en de concepten. Zelfs wanneer het in het boek over verbeelding gaat of over wijsheid, blijft een vaag gevoel van leegte bestaan. Ongrijpbaar ontsnapt er iets aan het geschreven woord, een bezieling, een vleugje inspiratie van een andere orde. In die zin is het een boek dat houvast biedt in het denken, dat ontmythologiseert en handvatten biedt. Het geeft een helder perspectief en inzicht in menselijke drijfveren en algemene ervaringen zodat deze kunnen worden herkend in de verhalen van cliënten. Maar het is geen boek dat de ziel van deze geestelijk verzorger laat zingen van herkenning van waar het in het humanistisch geestelijk raadswerk vooral óók om gaat.

Ilse Frank, geestelijk verzorger bij Respect Zorggroep Scheveningen

Doeke Post (red.), **Met het oog op het einde, de praktijk van de laatste levensreis**. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer 2013, ISBN 9789021143354, 208 pag., € 14,90

In de laatste periode van zijn leven kreeg mijn vader te maken met dementie. Hij had zelf niet goed in de gaten dat hij niet eerder vertoond gedrag liet zien. Van een vriendelijke man werd

hij een kribbige persoon die steeds moeilijker kon omgaan met afwijkingen van het bekende patroon. Vooral voor mijn moeder was dat ingrijpend: 'Ik ben met een totaal andere man getrouwd, dat valt niet mee hoor', vertrouwde zij ons toe. Zij leed daaronder. Ze kon er niet met hem over praten en ook tussen hem en ons, zijn kinderen, was dat lastig. Hadden we dat gesprek meer moeten wagen?

Doeke Post, oud-hoogleraar Sociale Geneeskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen, redigeerde een prikkelend, informatief en praktisch boekje over de laatste levensreis. Als je afgaat op de foto's op de voorkant van een ondergaande zon en een bijna heldere hemel, heeft onze levensfilm een 'happy end'. Maar de realiteit is anders. We zijn slecht voorbereid op de laatste levensfase. Met elkaar schuiven we de dood nog altijd vooruit: we praten liever niet over dit taboe. Slechts 13% van de volwassenen in ons land heeft de eigen wensen voor een waardig levenseinde vastgelegd. Ontwikkelingen in de geneeskunde bemoeilijken het gesprek hierover: we zijn door de medisch-technische mogelijkheden de dood steeds langer te slim af. Mensen worden ouder en ouder. Artsen staan vaak in de 'behandelmodus' en vinden het soms lastig om eerlijk te erkennen dat zij niets meer voor hun patiënt kunnen doen. Uit een enquête van *Medisch Contact* blijkt dat veel artsen zelf ook vinden dat zij vaak langer doorbehandelen dan noodzakelijk of zinvol is. Als het einde nadert,

willen de meeste mensen thuis sterven, maar dat is slechts voor een derde van de stervenden weggelegd. Ten slotte: als er nooit over het levenseinde is gesproken, kan de begrafenis of de crematie voor de nabestaanden een grote opgave zijn en de rouw bemoeilijken. Vaak is er dus geen 'happy end'.

Verschuiven de auteurs in het boek zijn *prikkelend*. Wij leven steeds langer. De eerste mens die 150 jaar wordt, is al geboren. Maar langer leven betekent ook: meer chronische patiënten, meer demente mensen. Vraag is: hoe worden we wáárdig oud? (Doeke Post). Eenzijdige nadruk in het maatschappelijke debat op de rationele zelfbeschikking in de laatste levensfase gaat ten koste van de notie dat mensen relationeel zijn aangelegd. Bovendien heeft de ouderdom ook 'intrinsieke waarde' (Frits de Lange, Gerbert van Loenen). In 2050, zo wordt geschat, lijden een half miljoen Nederlanders aan dementie. Het is de hoogste tijd om de negatieve beeldvorming rond dementie bij te stellen in het belang van demente mensen zelf en hun verzorgers en beter te leren omgaan met verval en tragiek (Madeleine Timmermann).

Er wordt zinnige *informatie* gegeven. Patiënten hebben het recht een medische behandeling te weigeren (het 'schildrecht' waarmee de patiënt een schild tussen de arts en zichzelf houdt) en de artseneed betekent niet dat een medicus altijd maar moet doorbehandelen. Als een patiënt wilsonbekwaam

wordt, kunnen een eerder opgestelde wilsverklaring en het vroegtijdig aanwijzen van een gemachtigde of een vertegenwoordiger helpen om te laten gebeuren wat de patiënt zou hebben gewild (Heleen Dupuis en Doeke Post).

Er staan *praktische aanbevelingen* in over het proces van afscheid nemen en de verschillende mogelijkheden om een begrafenis of crematieplechtigheid vorm te geven. Geestelijk verzorgers, beschikbaar voor alle patiënten en bewoners van zorginstellingen met hun verschillende levensbeschouwelijke achtergronden, zijn bij uitstek degenen die mensen kunnen begeleiden tot de laatste grens. Het bespreekbaar maken van de naderende dood, het opmaken van de balans van het leven, het vormgeven van afscheidsrituelen, het leiden van de uitvaart, de ondersteuning in de rouwtijd zijn van grote betekenis voor alle betrokkenen (Wout Huizing, Peter Hofland).

Uit onderzoek blijkt dat de meeste mensen 'bijna nooit' of 'nooit' willen praten over de laatste fase. Ja, ook wij hadden als kinderen dat gesprek met mijn ouders meer moeten wagen.

Dat is het hartstochtelijke pleidooi van dit boekje: ga werkelijk in gesprek over het grensgebied van leven en dood en leg beslissingen vast! Ga in gesprek met jezelf: hoe sta ik in al deze vragen, wat wil ik? Met elkaar in gezins- en familieverband. In het contact tussen artsen en patiënten. In de aandacht die wij

als geestelijk verzorgers kunnen geven. De dood is nog te veel een 'taboe', letterlijk: 'dat wat niet aangeraakt mag worden'. Maar wij leven nu eenmaal van de aanraking, ook in die allerlaatste fase.

Ruud Mulder, geestelijk verzorger
Tergooiziekenhuizen (Hilversum en
Blaricum)

Gijs van Gemert,
**Zorgzaamheid organiseren
voor mensen met een
verstandelijke beperking.**
Uitgeverij Van Gorcum,
Assen 2012, ISBN
9789023247302, 124 pag.,
€22,95

Wie de krant leest of de actualiteitenrubrieken op televisie volgt, weet dat 'zorg' inmiddels is afgesleten tot een technocratische en politieke verzamelterm voor professionele activiteiten die iets met ziekte, gezondheid en beperkingen te maken hebben. Maar daar gaat dit boek niet over. Het gaat over de menslievende professional die met zorgzaamheid een mens omringt. Want zorgen is niet zozeer iets doen, als wel een relatie ontwikkelen.

Daarin verschilt het geluid van auteur (sinds 2000 manager van Sherpa Consult, het expertisecentrum van Sherpa te Baarn) aanmerkelijk van dat van het veel gehoorde geluid van 'passende begrotingen' en 'het wordt allemaal minder'. Ook hij gaat er, naar ik aanneem, van uit dat een passende begroting wenselijk is, maar hij stelt

het goed functioneren van het primair proces, de directe zorg, daarbij voorop. De auteur is zich ervan bewust dat zomaar opnieuw beginnen daarbij niet aan de orde is. Hij biedt daarom een pragmatische manier van zorgzaamheid organiseren voor wie de kwaliteit van het leven van mensen met een beperking wil verbeteren. Daarbij gebruikt hij een drietal pijlers: duidelijkheid scheppen (zaken moeten realiseerbaar zijn, er moet continuïteit geboden worden, kennis moet bevorderd worden en afbakenen van wat wel en niet kan), respectvol communiceren (er wordt een dialoog aangegaan tussen cliënt en professional maar ook tussen professionals onderling) en opmerkzaamheid cultiveren (communiceren, vragen, bezinning en evaluatie).

De geestelijk verzorger als pastor en/of ethicus wordt hierbij eenmaal genoemd als een mens die zich op het visionaire en morele vlak beweegt. De mens met een overtuiging, met inspanning door bevlogenheid. Persoonlijk zie ik dat, ook al is het een kleine vermelding, als een compliment. Want dit boek gaat weliswaar niet over geestelijke verzorging, maar heeft alles te maken met professionele bevlogenheid en een visionaire houding ten opzichte van wat zorg op dit moment behelst. Het daarom juist een boek dat geestelijk verzorgers in de zorg voor mensen met een beperking, ook anders dan een verstandelijke beperking, zouden moeten lezen. De auteur zet op zijn manier een raam open in de blinde muur van 'het kan

niet anders' en 'zo is het nu eenmaal'.

De auteur refereert aan D.R. Conner (*Managing at the Speed of Change*, 1992) die aangeeft dat 'Ons leven het meest effectief en efficiënt is als we ons in het tempo bewegen dat ons in staat stelt om de verandering die we tegenkomen, op een goede manier te verwerken. Dat is niet de snelheid waarmee de wereld om ons heen verandert, maar het tempo waarin we ons kunnen herstellen van gebroken verwachtingen' (p. 92). De auteur verwacht niet dat daarbij door leidinggevenden de dialoog wordt vermeden, dat protocollen hoogtij vieren, dat er simplificatie van inhoud tot kwantiteit plaatsvindt en dat mensen zich gaan beroemen op eigen prestaties en macht. Hij is op zoek naar de definitie van goed leiderschap en vindt die in het luisterend leiderschap, de stethoscoop van Wil Derkse. Het managen is daarbij flexibel en kan zich aanpassen aan de situatie. Het is ook dienend, het wil mensen in hun kracht zetten. Het is normatief en werkt vanuit een moreel kader dat zichtbaar is. Want kennismangement in de zorg voor mensen met een beperking is niet in de eerste plaats evidence-based handelen, maar experience-based handelen. Dat houdt een soort van handelen in dat meer heeft van bewijs dat iets kan –proof of concept – dan van bewijs dat iets altijd werkt. Daarbij komt ook altijd weer die menslievende professional om de hoek kijken die misschien niet altijd voor elkaar krijgt wat gewenst is, maar wel in de

relatie kan sturen tot wat mogelijk is.

Dit maakt het boek dan ook meer dan lezenswaardig. We zijn immers allemaal mensen met mogelijkheden en beperkingen. De kunst is er elke dag opnieuw het maximale uit te halen, om als het ware in je eigen kracht gezet te worden. Als dat stiekem toch geen zinging is.

Marieke Termeer, geestelijk verzorger bij Lunet zorg, Brabant

Wilhelm Schmid, **Ongelukkig zijn, een aanmoediging.**
Ambo Anthos, Amsterdam
2013, ISBN 9789026326417,
78 pag., €12,50

Een jonge studente zag het dunne boekje op mijn werktafel liggen, bladerde erin en meende dat ze het wel wat voor haar vriend vond! Die was op dit moment verdrietig. Goed om te lezen dat je niet altijd cool en happy hoeft te zijn.

Ongelukkig zijn is een potpourri van gedachten, citaten en beschrijvingen. Eerder heeft de auteur, Wilhelm Schmid, een boek over gelukkig zijn geschreven. Hij meent nu: 'Het is winst als het in het leven om geluk mag gaan, maar wat als het geluk plicht wordt?' Zoals ik jonge mensen over Facebook hoor zeggen, gaat het daar inderdaad vaak over: ben ik wel gelukkig genoeg? Als je ongelukkig bent, zegt de auteur, kan het voelen alsof je de pest van

de moderne tijd hebt: je wordt gemeden. Schmid beschrijft dat succes niet maakbaar is en niet je eigen verdienste. 'De eigenlijke uitdaging van het leven bestaat er niet in om gelukkig te zijn. (...) Het is veel en veel moeilijker om overweg te kunnen met het ongelukkig-zijn' (p. 12).

Het is interessant om te lezen dat geluk etymologisch van 'gelucke' komt, de toevallige afloop van een gebeurtenis. Het boek pleit er dan ook voor om je lot aan te nemen en te kijken of het ergens goed voor is. De eenzijdige gerichtheid op het goede gevoel activeert namelijk alleen maar zijn tegenpool. De zucht naar duurzaam geluk maakt ons ongelukkig. Door het nare gevoel meer ruimte te geven, krijgt het geluk de tijd zich te herstellen. (Origineel gevonden!) Het kan ook de aanzet worden voor nieuwe oriëntatie. (Dat weten wij, geestelijk verzorgers, natuurlijk al!) Ontevredenheid spoort aan en ononderbroken tevreden achterover leunen maakt ongelukkig.

Er staan mooie en relativerende gedachten over depressief zijn in dit boek: zogenaamd depressieve mensen pakken intellectuele opgaven grondiger aan! Ze hebben oog voor de tragiek van het leven en nemen de depressie (soms?!) als aanleiding voor bezinning. Als handreiking voor als toch alles zinloos blijft noemt de auteur zintuiglijke ervaringen en samenzijn als bronnen van zin. Het gaat steeds om het vinden van samenhang.

Nu krijgt het boek een onverwachte wending. Melancholie wordt als transcendent vermogen geïntroduceerd en met een *Weltuntergangsstimmung* verbonden. 'Melancholie is de treurnis over de vervreemding van de mens van zijn tijdloze oorsprong, over het onmogelijke, steeds hooguit tijdelijke één-zijn met anderen in de wereld' (p. 68). Het besef van de onverwulbaarheid van verlangens bevrijdt mensen van de inspanning om alles in dit leven te willen stoppen. 'De komende tijd van melancholie (komt die?) kan daarom ook een tijd worden van nieuwe vrijheid.' Schmid voorspelt dat dit tijdperk voortkomt uit het naderend onheil door ecologische rampen. Hij verwijst naar *Melancholia*, de film van Lars van Trier over de herfst van de planeet en het verdwijnen van de mensheid. Deze melancholie leidt tot verhoogde sensibiliteit: onze redding! Het gaat niet om revolutionaire handelingen maar om handelingen als die van Sisyphus. En door het ongelukkig zijn als deel van mens-zijn te aanvaarden kunnen mensen ook hierbij gelukkig zijn. Nu was Camus in mijn jeugd een van mijn eerste spirituele ervaringen – en ik wil het boek daarom ook aanbevelen als cadeau voor mensen die een beschouwelijke steun in de rug kunnen gebruiken.

Beate Giebner, geestelijk verzorger in het AMC, Amsterdam